

KAPITOLA JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY LITERÁRNÍHO DÍLA

Afektivní pojmenování

Afektivní jazykové prostředky = takové, které vyjadřují vztah mluvčího k objektu. Básnické pojmenování je vždy svým způsobem afektivní povahy – zde máme však na mysli jen taková pojmenování, při nichž se nemění lexikální význam slova.

Afektivnost se nese obvykle dvojím směrem: buď se vyjadřuje vztah kladný, nebo záporný.

Záporný vztah:

Vyjadřují např. tzv. **pejorativa** = slova hanlivá, výraz se stává znevažujícím (čokl)

Kladný vztah:

Eufemismy = meliorativa = slova zjemnělá, zjemnělé vyjádření skutečnosti; používají se místo přímého pojmenování skutečnosti, která je společensky nepříjemná či tabuizovaná (starý – dříve narozený, umřel – zesnul, odešel navždy aj.)

Familiární pojmenování = důvěrné označování (miláček, kočička, tatínek místo otec)

Hypokoristika = mazlivá slova, jsou podobná předchozím; jde o domácí obměny vlastních jmen (Pepa, Lidka, Kát'a) a příbuzenských označení (synátor, bráchanec), případně mazlivá oslovení (tatíneček)

Někdy se význam slova jen zesiluje (zesilování – augmentace) – vznikají **augmentativa** = slova zveličelá; mohou vyjadřovat buď záporný příznak, nebo jen větší velikost – často to poznáme pouze z kontextu (psisko = velký pes x ošklivý, neposlušný pes); další

příklady: kusanec místo kus, velikánský, velikanánský apod. místo veliký aj.

Opakem augmentativ jsou **deminutiva** = zdrobněliny, slova zdrobnělá. Opět mohou vyjadřovat buď jen malou velikost (pejsek = malý pes) nebo kladný vztah (pejsek = hodný, milovaný pes).

Dalším zdrojem afektivnosti jsou tzv. příznakové výrazy (slova něčím zvláštní, z nezvyklého okruhu slovní zásoby, upozorňují např. na jinou dobu, prostředí...).

Můžeme je rozdělit:

I. Slovní zásoba vymezená časovou platností

a) **archaismy** – slova, která se udržují v knižním jazyce, ale pocítujeme jejich zastaralost; zpravidla jim rozumíme, ale aktivně je už nepoužíváme (např. drahný čas = dlouhý čas, anžto = protože aj.)

b) **historismy** – slova také vymezená časovou platností, ale nemají příznak afektivnosti; jde o pojmenování zaniklých historických skutečností; nejen jevy, které už neexistují (verbíř, kádrovák, estébák), ale i např. historické zbraně halapartna, řemdih a podobně – ještě existují, můžeme je vidět v muzeu, na hradě aj., ale už neslouží původnímu účelu, patří do historického kontextu (aktivně se nepoužívají a rovněž jejich pojmenování nepatří zpravidla do aktivní slovní zásoby)

c) **neologismy** – relativně nová slova, vytvořená pro pojmenování nových skutečností nebo pro potřeby básnického jazyka; dosud nezakotvila ve slovníku všech mluvčích, postupně se však do běžné slovní zásoby včleňují

Vysvětleme si ještě pojem **poetismy**, můžeme se s ním setkat, přestože v moderní lit. vědě už se příliš nepoužívá. Poetismus = příznakový výraz omezený svým výskytem na básnický jazyk. Uváděly se příklady jako vesna, oř apod., ve skutečnosti ale jde i

v tomto případě o archaismy, poetické užití mohou mít i neologismy (např. „záhřmotí“ – vymyslel Vladimír Holan)

II. Slovní zásoba vymezená teritoriálně

a) **dialektismy** – nářeční slova; užití slova je určeno místně, např. nářeční ekvivalenty slova peřina: duchna, poduška, svrchnice...

b) **regionalismy** – původem nářeční slova, jejichž užití je typické buď pro celou Moravu (moravismy) nebo celé Čechy (čechismy), např. mor. dědina x čes. vesnice, mor. zavazet x čes. překážet

c) **etnografismy** – nářeční slova charakterizující skutečnost specifickou pro život v daném regionu (např. součást typického kroje, která se jinde nevyskytuje – krpce aj.)

III. Slovní zásoba vymezená sociálně

a) **profesionalismy** = profesní mluva – soubor termínů a frází užívaných pracovníky 1 profese (jedná se o nespisovné výrazy, ne o odborné termíny) – např. pacient = pacoš

b) **slang**, slangové výrazy – soubor slov a frází užívaných skupinou lidí se stejnými zájmy, např. studentský slang (fránina, matika), slang geeků apod.

c) **argot** – mluva společenské spodiny, zvláštní druh slangu (zloději, dealeri apod.); patří sem i brněnský hantec z brněnské periferie (šalina, hokna – práce, přígl – přehrada aj.)

d) můžeme uvést i **vulgarismy** – obhroublé výrazy, např. nadávky

Jak se rozšiřuje slovní zásoba?

1. vnitřními možnostmi češtiny: skládáním slov, krácením, významovými změnami, vznikem ustálených slovních spojení, odvozováním apod.
2. vznik nových slov – neologismy viz výše
3. přejímání slov z cizího jazyka – tato slova se jmenují **barbarismy**, také se postupně včleňují do české sl. zásoby (fotbal, tenis – z aj); zvláštním způsobem přejímání je tzv. **kalkování**, při němž vznikají **kalky** = přesné napodobení či přímo přeložení cizího slova do čj s využitím domácích jazykových prostředků (např. něm. „im Bilde sein“, doslova „být v obraze“, tak je i přeloženo do čj)

Podle některých odborníků (např. Hrabák) můžeme mezi afektivní pojmenování počítat i epiteton, oxymóron a přirovnání. Pro nás ale není důležité ani tak přesné zařazení, jako vědět, co tyto termíny znamenají...

Epiteton – řadí se k tropům (viz příští lekci); básnický přívlastek, má afektivní f-ci, z logického hlediska je nadbytečný (pouze „zdobí“); ne každý přívlastek v uměleckém textu však považujeme za epiteton, musíme zvážit, nakolik je poetický, ozdobný – může to být i jen „obyčejný“ kvalifikující přívlastek udávající nějakou vlastnost (modrá obloha)

Tradiční dělení epitet:

1. epiteton constans (čti konstans): stálé, zautomatizované, uvádí nejčastěji vlastnost, která je už sama o sobě obsažena v podstatném jméně (zelený trávník), nebo se s ním obvykle asociativně spojuje (např. ustálené přívlastky v lidových písních: vraný kůň, černý les, sivá holubička)

2. epiteton ornans: zdobné, do jisté míry také zautomatizované, ale vlastnost se vyjádří nápaditějším, ozdobným způsobem (smaragdový trávník, safírové oči)

V moderní poezii však ztrácí tradiční dělení opodstatnění, protože básnické přívlastky jsou výrazné, překvapivé, zakládají se na **originalitě spojení** (nikoli na ustálenosti).

Oxymóron – patří mezi tropy; obecně spojení výrazů, které si vzájemně odporují; velice často jde vlastně o epiteton, který je v logickém rozporu s podstatným jménem (živá mrtvola, černé světlo, hluboká mělčina, mrtvé milenky cit)

Přirovnání – oblíbený stylistický prostředek, zvyšuje názornost, zároveň má většinou afektivní funkci; charakterizujeme skutečnost tím, že ji připodobníme k něčemu jinému; má vždy 3 členy:

ten, který přirovnáváme = comparandum /čti komparandum/ (Petr)

ten, k němuž přirovnáváme = comparatum /čti komparatum/ (strom)

a společnou vlastnost/činnost, která je podkladem přirovnání = tertium comparationis /čti tertium komparacionys/ (je vysoký);

téměř nezbytný je i výraz „jako“:

Petr je vysoký jako strom.

Provázky dýmu tančí jako pentle ve větru.

Přirovnání často vyjadřuje právě afektivitu – hodnocení (je mazaný jako opice = uznáváme chytrost, ale není to moc lichotivé), jindy je přirovnání už úplně zautomatizované a vyjadřuje třeba jen větší míru něčeho, ne hodnocení (je vzdělaný jako hrom – nesrovnáváme něčí vzdělání s hromem, jen udáváme, že je „hodně vzdělaný“).

